

УДК 159.922.6: 316.612

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ДОРΟΣЛОГО

Корчакова Н.В., к. психол. н., доцент,
докторант кафедри психології

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Стаття присвячена аналізу просоціальної спрямованості особистості. Обговорюються особливості визнання респондентами дорослого віку просоціальних цінностей та доцільності їх використання відносно різних партнерів. Просоціальні налаштування вивчаються щодо семи категорій людей, стосунки з якими (реальні чи потенційні) мають для особистості різне емоційне і смислове навантаження. Підкреслюється, що родинні зв'язки є найміцнішою основою розгортання просоціальних тенденцій у період дорослості. Наголошується, що просоціальна мотивація зберігається навіть щодо партнерів, з якими існують ідеологічні розбіжності і протистояння. Висвітлюються питання вікового генезу просоціальної спрямованості протягом найбільш тривалого періоду онтогенезу – періоду дорослості.

Ключові слова: просоціальна поведінка, просоціальність, дорослість, зрілість, спрямованість, моральні цінності.

Статья посвящена анализу просоциальной направленности личности. Обсуждаются особенности принятия взрослыми просоциальных ценностей и целесообразности их использования в отношении различных партнеров. Просоциальные установки изучаются относительно семи категорий людей, отношения с которыми (реальные или потенциальные) имеют для личности разную эмоциональную и смысловую нагрузку. Подчеркивается, что родственные связи являются прочной основой развертывания просоциальных тенденций в период взрослости. Отмечается, что просоциальная мотивация сохраняется даже относительно партнеров, с которыми существуют идеологические разногласия и противостояния. Освещаются вопросы возрастного генезиса просоциальной направленности на протяжении наиболее длительного периода онтогенеза – периода взрослости.

Ключевые слова: просоциальное поведение, просоциальность, взрослость, зрелость, направленность, моральные ценности.

Korchakova N.V. PARTICULARITIES OF ADULT PROSOCIAL ORIENTATION

The Article discusses the results of an experimental study of the adoption by adult people of values recognized in prosocial groups, willingness to apply these principles in relation to different partners. The study involved respondents of three age groups of the mature age: the first group of the respondents were of the period of early adulthood (30–35 years), the second - middle adulthood (40–45 years), the third – late adulthood (60–65 years). Prosocial fundamentals were studied in seven categories of people relations with whom (real or potential) have different and emotional meaning for personality. It has been emphasized that family ties are a solid basis for development of prosocial strategies in the period of maturity. It has been also noted that prosocial motivation is kept even between partners between whom there are ideological disagreement and confrontation. The matters of age genesis of prosocial orientation over a long period of ontogenesis, namely in the period of maturity have been highlighted.

Key words: prosocial behaviour, prosociality, adulthood, maturity, direction, moral values.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем психологічної науки є вивчення гуманістичних основ поведінки особистості, її здатності не лише враховувати позиції й інтереси партнерів, але й діяти на їх користь, дбати про благополуччя іншої людини. Просоціальний розвиток – онтогенетично рання форма поведінки. Її становлення продовжується протягом усього життя. Вагому роль у цьому процесі відіграє період дорослості. Це пов'язано не лише з його тривалістю, але й, перш за все, наявністю найбільш вагомого особистісного ресурсу у наданні допомоги і підтримки іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній науці виконано значний обсяг досліджень, присвячених ана-

лізу просоціальної поведінки особистості за участю дорослих респондентів, але у більшості із них питання вікової динаміки гуманістичних тенденцій не виступає самостійним предметом вивчення. Водночас у роботах останнього періоду наголошується, що вивчення просоціальності у період зрілості і старіння є важливою лінією психологічного аналізу. Як зазначають іспанський психолог S.E. Ауні та її колеги, просоціальна поведінка у період дорослості сприяє налагодженню продуктивних соціальних зв'язків, які забезпечують підвищення особистісного і соціального благополуччя [6, с. 29]. Окремі питання вікового генезу просоціальності ми знаходимо у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. Зокрема, під час вивчення індивідуальних особливостей

альтруїстично-еґоїстичної спрямованості І.М. Баґмет доходить висновку про переважання альтруїстичної мотивації у дорослому та похилому віці [1]. Порівнюючи респондентів трьох вікових підгруп (19–23, 40–45 і 60–65 років), автор констатує, що альтруїстичні тенденції найяскравіше проявляються у другій та особливо у третій вікових підгрупах. Розмаїття обов'язків і завдань, які стоять перед дорослою людиною, забезпечують підвищення з віком просоціальних тенденцій.

Питання вікового генезу емпатійних характеристик у період зрілості висвітлюється у роботі Л.П. Журавльової [2]. Автор зазначає, що протягом дорослого віку відбувається розвиток трансфінітної емпатії, ускладнюється її структура, поширюється множина реципієнтів співчуття та співпереживання. Враховуючи важливість проблеми та недостатнє її розроблення, ми спробували поглянути на функціонування просоціального конструкту з погляду вікової динаміки.

Постановка завдання. Об'єктом нашого дослідження є система установочних конструктів дорослої людини щодо дотримання просоціальних нормативів щодо реальних і потенційних партнерів, що різняться територіальною віддаленістю від реципієнта та характером особистісних зв'язків.

У дослідженні брали участь три вікові підгрупи респондентів різних фаз періоду дорослості. Під час формування вибірки був застосований принцип десятирічного вікового інтервалу. Перша підгрупа – віковий діапазон 30–35 років (рання дорослість), друга – 40–45 років (середня дорослість), третя – 60–65 років (пізня дорослість). До участі у дослідженні долучались представники обох статей, що мали різне професійне спрямування та рівень освіти.

Із метою проведення дослідження використовувався комплекс методик: бесіда, особистісний опитувальник «Діагностика моральних орієнтацій» (авт. І.С. Славінська, А.Д. Наследов, М.Я. Дворецька) [5, с. 18–20]; багатофакторний функціональний опитувальник «Відповідальність» (авт. В.П. Прядеїн) [4, с. 46–55], опитувальник «Соціальні норми просоціальної поведінки» (авт. І.А. Фурманов, Н.В. Кухтова) [3].

Бланково-матрична методика І.С. Славінської дала змогу встановити особливості просоціальної спрямованості особистості за допомогою загальної інтегрованої шкали «Моральна орієнтація» (F4) та трьох субшкал (F1; F2; F3): «Співпереживання» (співчуття, співстраждання, благородство, доброзичливість, милосердя); «Турботли-

вість» (уважність, турботливість, любов, жертовність); «Допомога» (співчуття, благодійність, допомога, пробащення). Методика забезпечила оцінювання 13 моральних цінностей, похідних від базової цінності «добро» [5, с. 9]. Загальний фактор «Моральна орієнтація» забезпечував простеження значущості для особистості прояву моральних цінностей до людей різних категорій. Фактор «Співпереживання» відповідно до методичних вимог, інтерпретувався як емоційний компонент моральних орієнтацій. Фактор «Турботливість» відкривав можливість для простеження жертовного, турботливого ставлення до близьких і далеких людей. Фактор «Допомога» висвітлював діяльну складову частину – готовність особистості до просоціальної поведінки. З метою забезпечення єдиного смислового змісту і мінімізації особистісних уявлень до кожної цінності у методиці додавалося коротке пояснення. Кожну цінність респондент співвідносив щодо людей семи різних категорій, які відрізняються як характером особистісної, так і територіально-географічної наближеності до нього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою поведінки дорослого є просоціальна спрямованість, яка сформувалася в особистості протягом життя. Аналіз отриманих результатів свідчить, що, незважаючи на всю проблемність сьогодення, люди зберігають просоціальну спрямованість. Як уже зазначалося, використаний у роботі інструментарій дав змогу поглянути на рівень гуманістичних установок респондентів щодо семи категорій людей: від найрідніших, найближчих – до незнайомих і навіть ворогів. Отриманий загальний середній бал у кожній із вікових підгруп респондентів зрілого віку має показник вище середнього (відповідно, перша вікова підгрупа – 2,6, друга – 3,2, третя – 2,9 бали із 5 можливих). Найбільша однастайність була виявлена у ставленні до найближчих і найрідніших людей. Більшість респондентів обрали найвищу позицію шкали доцільності вияву просоціальних тенденцій до цієї групи людей. Отримані результати ще раз підтверджують аксіому про визначальний вплив родинних та емоційних зв'язків на характер соціальної поведінки людини. Особливо високі показники (4,8 бали) визнання доцільності просоціального ставлення до рідних і друзів простежуються у представників середньої і пізньої дорослості (друга і третя вікові підгрупи) (див. табл. 1).

Налаштування на просоціальну взаємодію з іншими категоріями людей знижується не лише у міру послаблення реальних чи потенційних форм спілкування,

але і під впливом ідеологічних переконань. Зіставлення результатів вказує на наявність більшої толерантності у ставленні до оточення респондентів середньої підгрупи (40–45-річних). Заради позначення власних гуманістичних позицій вони обрали найбільш високі бали щодо усіх категорій людей. За виключенням ставлення до знайомих, щодо яких найвищий показник простежується у представників пізньої дорослості. Найяскравіше відмінності у визнанні доречності застосування просоціальних стратегій між підгрупами респондентів простежувалася під час оцінювання ставлень до п'яти категорій людей: співгромадян, представників тієї самої національності, співмістян та ворогів. Рангове співрозміщення цих підгруп у трьох вибірках ідентичне (див. рис. 1).

Під час аналізу результатів ми враховували, що високий рівень альтруїзму виявляється, перш за все, у колі найрідніших людей, але для загального висновку про рівень просоціальних тенденцій надзвичайно важливу роль відіграє простеження ціннісних орієнтацій особистості щодо особистісно нейтральних партнерів і навіть тих, до кого сформувався негативне ставлення. Аналіз отриманих результатів свідчить, що найбільшу стійкість у ціннісній сфері особистості зберігають такі цінності, як «доброчливість», «милосердя», «благородство» та «співчуття». Їх високе визнання простежується щодо усіх категорій людей. У першій підгрупі найвищі показники отримали три перші характеристики, у другій і третій підгрупі третє місце посіла характеристика «співчуття». Домінування цих цінностей вказує на сформованість емоційних основ просоціальної поведінки дорослих, що особливо яскраво простежується у період пізньої зрілості.

Прогнозовано низькими виявилися позиції респондентів щодо дотримання просоціальних норм щодо незнайомих людей та ворогів. У ставленні до представників першої категорії більшість респондентів обрали для позначення своїх позицій показники, близькі до середніх (у межах 2,2–2,4 балів). Розкид позицій щодо другої категорії людей більш варіативний. Зокрема, більше третини респондентів (37,8%) обрали позицію заперечення доцільності дотримання просоціальних стратегій щодо цих людей, тим самим засвідчуючи наявність негативних конфронтаційних установок. Зіставлення показників, отриманих у кожній із вікових підгруп, вказує, що найбільш толерантні позиції характерні для учасників періоду середньої зрілості (40–45 р.). Водночас представники пізньої дорослості налаштовані найменш демократично. Позиції заперечення доцільності дотримання просоціальних цінностей щодо ворогів звучать у відповідях майже половини респондентів цієї групи (42%). Однією з основних причин актуалізації негативних установок, на їх думку, є події, що відбуваються на сході країни. За останні три роки їхні позиції суттєво змінилися.

Все ж більшість учасників опитування (62,2%) і за таких умов продовжують орієнтуватися на просоціальні цінності. Як зазначалося, матрична шкала методики давала змогу визначитись щодо необхідності дотримання просоціальних тенденцій до представників певної категорії за такими градаціями: виявляти «не варто» (-1); «неважливо» (0); «важливо» (від 1 до 4); «дуже важливо» (5). Навіть стосовно ворогів значна кількість учасників обрали один із рівнів позиції «важливо». Це переважно невисокі бали, але вони засвідчують відсутність агре-

Таблиця 1

**Показники просоціальної спрямованості дорослих
(за «Методикою діагностики моральних орієнтацій»)**

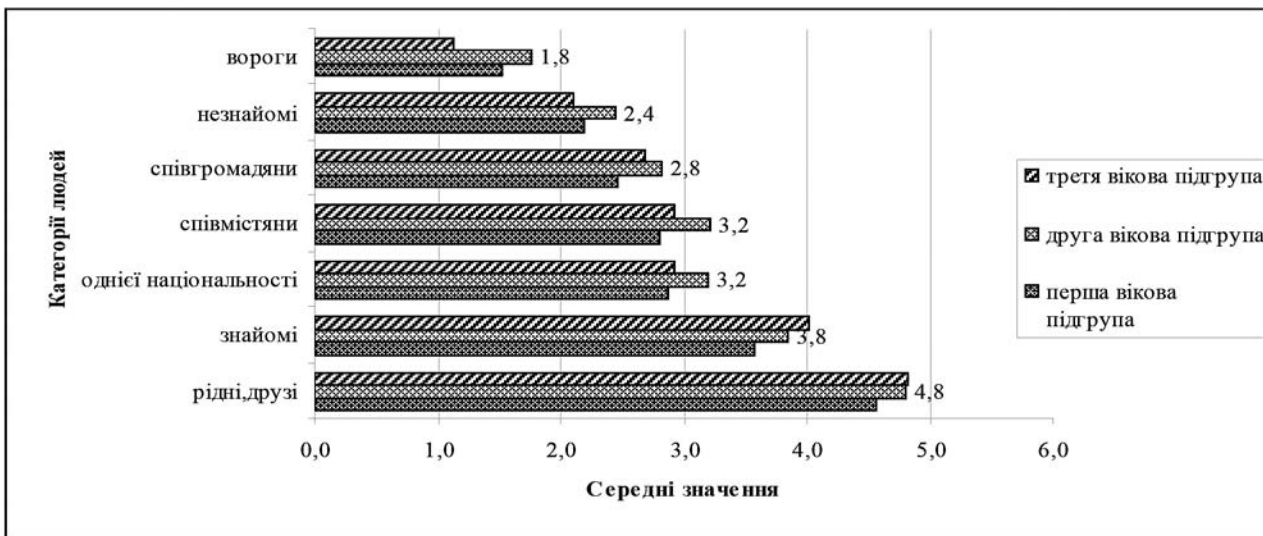
Вікові підгрупи	Показники визнання респондентами доцільності вияву просоціальних тенденцій щодо представників різних категорій (у балах)						
	рідні, друзі	знайомі	тієї самої національності	співмістяни	Співгромадяни	незнайомі	вороги
перша (30–35 р.)	4,6	3,6	2,9	2,8	2,5	2,2	1,5
друга (40–45 р.)	4,8	3,8	3,2	3,2	2,8	2,4	1,8
третья (60–65 р.)	4,8	4,0	2,9	2,9	2,7	2,1	1,1

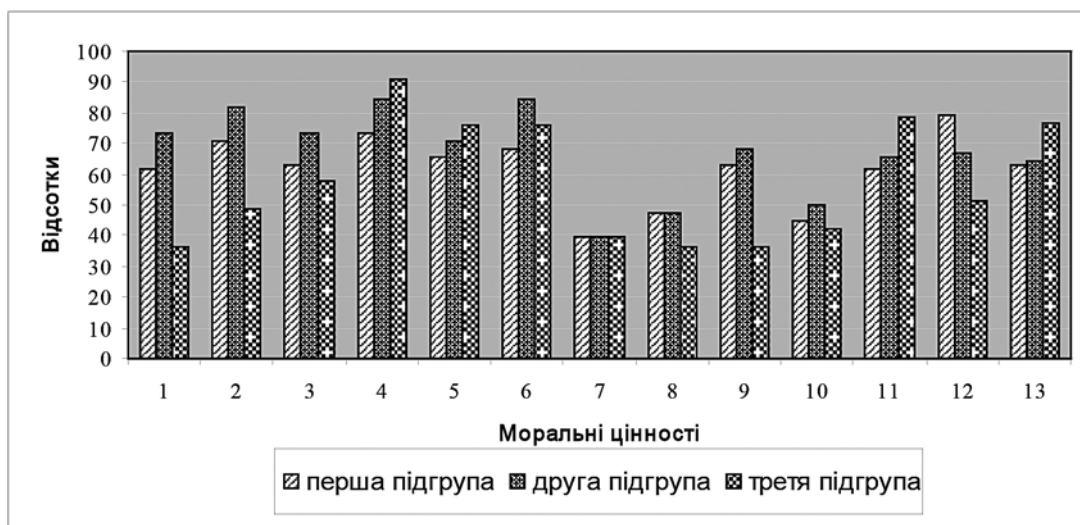
сивного налаштування. Найчастіше просоціальні позиції простежувалися за цінностями «співчуття», «доброзичливість», «допомога», «милосердя» (див. рис. 2).

Розглянемо питання індивідуальних відмінностей у рівнях просоціальної орієнтації. Як відомо, дорослий вік пов'язаний із реалізацією тих програм, які сформувався на основі прийнятих особистістю цінностей і надання їм особистісних смислів. Цей період можна класифікувати як *етап досягнутої просоціальності*, яка реалізується у формі зрілої чи інертної просоціальності. Перша лінія розгортається на фоні сформованої стратегії піклування, визнання соціальних стандартів взаємодії. За резуль-

татами нашого дослідження про цей рівень просоціальної спрямованості можна говорити щодо шостої частини учасників опитування (18%). Вони цінують просоціальні норми і виявляють схильність застосовувати їх до широкого соціального оточення, незалежно від характеру зв'язків, особистісних уподобань та родинних уз. Ці респонденти віднесені нами до високого рівня прийняття просоціальних цінностей як універсальних основ взаємодії між людьми. У позиціях цих респондентів простежується поєднання емпатійної і діяльнісної складової частини, визнання необхідності виявляти турботу, допомогу і співчуття навіть за умов ідеологічних розбіжностей та наявності конфрон-

Рис. 1. Показники визнання доцільності просоціальних форм поведінки щодо різних партнерів (у балах)

Рис. 2. Показники лояльності у ставленні до ворогів

1. пробачення; 2. допомога; 3. благодійність; 4. співчуття; 5. співпереживання; 6. співстраждання; 7. любов; 8. турбота; 9. уважність; 10. жертвовність; 11. доброзичливість; 12. благородство; 13. милосердя.

таційних позицій із потенційними реципієнтами сприяння. Дві третини респондентів (67,3%) продемонстрували середній рівень прийняття просоціальних цінностей. Низькі рівні були зафіксовані у 14,3% учасників. Центральною стратегією цих людей є обмеження просоціальності родинним колом. У разі взаємодії із більш широким соціальним оточенням вони обирають пасивну, бездіяльну позицію. Закономірно, що їх інертна просоціальна орієнтація у реальній поведінці може породжувати байдужість та безініціативність у ставленні до проблем інших людей. Аналіз індивідуальних показників у контексті вікової специфіки вказує на те, що визнання просоціальних цінностей найяскравіше виявляється у середній та пізній зрілості. Середні індивідуальні результати у цих групах майже ідентичні (відповідно, 287,9 та 286,7 бали). У першій віковій підгрупі (підгрупа 30–35 річних респондентів) цей показник складає 262,6 бала. Зіставлення наповнюваності підгруп різного рівня сформованості просоціальних установок також вказує на певні переваги показників у підгрупі 60–65-річних респондентів. Саме у цій групі обсяг підгрупи високого рівня визнання просоціальних цінностей є найбільшим (21%). Найменшою є також підгрупа із найнижчими показниками. Просоціальна поведінка – доволі багатогранне, різноманітне явище. Вона має багато різновидів і форм: від емоційно-емпатійного реагування на проблеми оточуючих до дієвих форм підтримки та альтруїстичної допомоги. Аналіз визнання респондентами трьох інтегрованих груп цінностей (співчуття, турботливості, допомога) свідчить, що вікові відмінності простежуються лише за схильністю до дієвого сприяння. Представники другої і третьої вікових підгруп частіше вказували на доброчесність, благодійність, пробачення, допомоги, уміння виявляти співчуття до оточення або ж використовували для визначення своїх позицій більш високі бали. У цьому контексті наші результати підтверджують

висновки Л.П. Журавльової про те, що готовність до реального сприяння впродовж онтогенезу розвивається нерівномірно з тенденцією до підвищення його показників і частоти відповідних поведінкових реакцій із віком [2, с. 35].

У психологічній науці дискутується питання детермінуючих взаємозв'язків соціальної відповідальності особистості та її просоціальності. Все ж проведені нами спостереження засвідчують, що цей зв'язок неоднозначний. Орієнтація на соціальний світ, взаємодію з партнерами, спільні справи та сформоване прагнення зробити вагомий особистісний внесок у спільну справу самі по собі не зумовлюють просоціальну сутність людини. Соціальна відповідальність є інтегрованим багатоаспектним явищем. Вона може фіксувати як систему гуманістичних установок особистості, так і орієнтацію на успіх загальної справи, налагодження продуктивної співпраці з партнерами. Через це зосередження на діяльній складовій частині соціальної відповідальності може не лише не висвітлювати просоціальні тенденції, але й певною мірою перешкоджати їх формуванню. Підтвердження цим висновкам ми отримали під час зіставлення результатів багатфакторного функціонального опитувальника «Відповідальність» (авт. В.П. Прядейн) та методики «Соціальні норми просоціальної поведінки» (авт. А.І. Фурманов, Н.В. Кухтова). Як показали результати, кореляційні зв'язки між змінними просоціальної орієнтації та більшістю показників відповідальності, включаючи «соціоцентричність», «інтернальність» та «сценічність» не простежуються (див .табл. 2).

Наявність цих закономірностей необхідно враховувати під час організації розвивально-корекційних заходів для представників соціономічних професій та підготовки управлінського персоналу. Людям, професійна діяльність яких належить до групи «суб'єкт-суб'єктної взаємодії», недостатньо сформувані відповідальне ставлення

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу між шкалами методик «Соціальні норми просоціальної поведінки» та «Відповідальність»

Шкали нормативної групи	Фактори відповідальності, які за змістовим компонентом найбільш наближені до просоціальних характеристик			
	ергічність	стенічність	інтернальність	соціоцентричність
Норма соціальної відповідальності	-0,2	-0	-0,2	-0,3
Норма взаємності	0,18	0,16	0,11	0,14
Норма справедливості	0,19	0,21	0	-0
Норма затрат – винагороди	0,05	0	-0	0,04

до суспільної справи, почуття обов'язку та домінування суспільних інтересів, обов'язковим елементом професійної підготовки та формування професійної компетентності є розвиток просоціального потенціалу особистості.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, проведене дослідження засвідчує, що просоціальний розвиток у період зрілості продовжує зберігати вплив вікової детермінації. Індивідуальні показники розвитку просоціальної спрямованості різняться місцем на континуумі «інертно-зріла» просоціальність. Основою просоціальної поведінки є прийняття гуманістичних цінностей. Рівень просоціальності виявляється у здатності особистості поширювати гуманістичні ідеї на взаємодію з різними партнерами, виходячи за межі лише родинних чи дружніх зв'язків. Високий рівень прийняття просоціальних цінностей було діагностовано у 15% учасників дослідження. Більшість респондентів можна віднести до середнього рівня сформованості просоціальної мотивації. Вікова траєкторія визнання просоціальних цінностей як основи взаємодії з різними партнерами має нелінійну залежність із досягненням свого максимуму у період середньої дорослості. Це простежується за більшістю оцінюваних критеріїв (дев'ять із тринадцяти), таких як «допомога», «благодійність», «співчуття», «співстраждання», «уважність», «доброзичливість», «уважність», «милосердність», «пробачання». У період пізньої

дорослості загальні показники просоціальної спрямованості дещо знижуються порівняно з попередньою групою. Відбувається це за рахунок звуження кола реципієнтів допомоги. Водночас визнання таких цінностей, як «співпереживання» та «турботливість», набуває найвищого рівня визнання саме у цей період, що засвідчує збереження високого потенціалу емпатійності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багмет І.М. Вікові прояви альтруїзму-егоїзму та їх диференціація / І.М. Багмет // Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія. – Т. 6. – 2001. – Вип. 2. – С. 16–20.
2. Журавльова Л.П. Психологічні основи розвитку емпатії людини : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Л.П. Журавльова ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2008. – 48 с.
3. Кухтова Н.В. Просоциальное поведение специалистов, ориентированных на оказание помощи: теоретические основы и методики / Н.В. Кухтова, Н.В. Домарацкая. – Витебск: Изд-во УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2011. – 49 с.
4. Прядеин В.П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум / В.П. Прядеин. – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – С. 46–55.
5. Славинская И.С. Разработка методики диагностики нравственных ориентаций / И.С. Славинская, А.Д. Наследов, М.Я. Дворецкая // Современные исследования социальных проблем. – 2015. – № 1. – С. 3–26.
6. Auné S.E. La conducta prosocial: Estado actual de la investigación / S.E. Auné, D. Blum, F.J.P. Abal. et al. // Perspectivas en psicología. – 2014. – vol. 11. – № 2. – С. 21–34.